

KOMPARATIVNA KNJIŽEVNOST / SVETSKA KNJIŽEVNOST

Diskusija (2011)

Jedna od najvažnijih debata u središtu komparativnih studija danas usredsređuje se na filološki, metodološki i ideološki status otvaranja ove discipline pod uticajem studija svetske književnosti. Gajatri Čakravorti Spivak i Dejvid Damroš raspravljali su o izazovima s kojima se komparativna književnost suočava u doba globalizacije, te o ponekad nezgodnom odnosu između komparativnih studija i studija svetske književnosti, tokom jedne plenarne sesije na godišnjem skupu Američkog udruženja za komparativnu književnost (ACLA), održanom u aprilu 2011. Tekst koji sledi jeste transkript te sesije, na kojoj su govornici diskutovali o ciljevima, politici i etici takvog preoblikovanja discipline iz različitih perspektiva.

Gajatri Čakravorti Spivak je univerzitetska profesorka i jedna od osnivačica Instituta za komparativnu književnost i društvo Univerziteta Kolumbija. Kao jedan od vodećih autoriteta u postkolonijalnoj teoriji i kritici, Gajatri Spivak se zalaže za društveno ukorenjen pogled na komparativnu i svetsku književnost, koji povezuje nauku o književnosti i regionalne studije. Gajatri Spivak se proslavila kao prevoditeljka dela *O gramatologiji* Žaka Deride, da bi potom razvila jedinstven pristup nauci o književnosti i studijama kulture, oslonivši se na dekonstruktivističke, feminističke i marksističke teorije. Njene knjige analiziraju kulturnu politiku i ideološke projekte utkane u književne institucije i discipline u doba globalizacije: *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics* (1987), *Thinking Academic Freedom in Gendered Post-Coloniality* (1993), *Outside in the Teaching Machine* (1993), *A Critique of Postcolonial Reason: Towards a History of the Vanishing Present* (1999), *Death of a Discipline* (2003), *Other Asias* (2005). Dejvid Damroš je urednik ovog izdanja,¹ profesor književnosti na Odseku za komparativnu književnost Univerziteta Harvard i nekadašnji predsednik Američkog udruženja za komparativnu književnost. Takođe je i osnivač i direktor Instituta za svetsku književnost. Među njegovim knjigama nalaze se naslovi *What Is World Literature?* (2003), *The Buried Book: The Loss and Rediscovery of the Great Epic of Gilgamesh* (2007) i *How to Read World Literature* (2009). Damroš je i idejni tvorac i glavni i odgovorni urednik antologije u šest tomova *Longman Anthology of World Literature* (2004, 2009) i antologije *The Longman Anthology of British Literature* (4. izdanje, 2009), urednik *Teaching World Literature* (2009) i jedan od urednika *The Princeton Sourcebook in Comparative Literature* (2009).

---

¹ Misli se na zbornik *World Literature in Theory* (2014) u kom je štampana i ova diskusija. (Prim. prev.)

Dejvid Damroš: Raduje me što sam ovde sa starom prijateljicom i dugogodišnjom kolegicom Gajatri Spivak, s kojom sam imao produktivne razmirice koje traju i danas, pa ću pokušati o svemu tome da malo razmislim zajedno s vama. Nesumnjivo je došlo do neverovatne dubinske promene – možda ćete pomisliti da govorim o Konvenciji akvatičkih aktivnosti (AAC), našoj aktivističkoj grupi na vodi. Svake godine se trudimo da nešto uradimo, i baš juče smo išli da vozimo kajake, ali pored ACLA/AAC, došlo je do suštinske promene u ovoj disciplini otkad smo mi, pripadnici starije generacije, išli u školu, kada je komparativna književnost zapravo podrazumevala izučavanje veoma ograničenog broja mahom evropskih velikih književnosti. Švajcarski komparatista Verner Fridrih rekao je 1960. godine: „Svetska književnost je drzak i arogantan termin. Ponekad, kad sam neozbiljan, pomislim da bi naše programe trebalo nazvati NATO književnosti. Čak i to bi bilo previše, jer se zapravo bavimo tek jednom četvrtinom nacija pripadnica NATO-a” (Friedrich, 1960: 14–15). Ili, kako je Sukehiro Hirakava opisao studiranje na Univerzitetu u Tokiju na prvom studijskom programu komparativne književnosti u Japanu, te čitanje Veleka, Kertisa i Auerbaha šezdesetih: izuzetno su ga impresionirali ti veliki naučnici, ali su njegove kolege i on u Japanu stekli utisak da je komparativna književnost „nekakva Velika zapadnoevropska sfera koprosperiteta” (Hirakawa, 1979: 47). Zanimljiva analogija.

Naravno, komparativna književnost je pre svega podrazumevala da govorite izuzetno dobrim francuskim i nemačkim *akcentom*. To je bila cena pristupa, a onda ste mogli da se bavite teorijom ili ne, mogli ste da izučavate odabrane periode, ali akcenat je zapravo postao obeležje izuzetnosti i pružao je izvesnu sigurnost. Sećam se, kad sam bio na postdiplomskim studijama, kako sam jednom prilikom izašao s predavanja koje je držao Pol de Man. Jedna od mojih kolegica je očigledno bila dosta nesigurna, kao i ja, u pogledu sposobnosti da zaista pratimo De Manovo neverovatno bogato i slojevito izlaganje. No, sebe je utešila izjavivši: „Ali, znaš, francuski mu baš i nije naročito dobar.” Htela je da kaže da je on Belgijanac, izvorni govornik francuskog, ali ne pariskog francuskog. To mi se urezalo jer nisam mogao da pratim njegove teorije kako treba, a ni moj francuski akcenat nije bio posebno dobar, pa mi je bilo teško da se opustim. Ali sjajno je što se svet otvorio prema daleko većem broju nacija, i većih i manjih, i u Evropi i izvan nje, pa se u *Longmanovoj antologiji* sada nalaze i Gajatrin izvanredni prevod iz zbirke priča *Breast-Giver* Mahasvete Devi, kao i prevodi s nauatla, sumerskog, srednjevisokonemačkog, poljskog i vijetnamskog, što je ranije predstavljalo retkost u komparatističkim pristupima. Zato mislim da imamo mnogo razloga da slavimo.

Meni se čini da postoje samo tri problema u vezi s novoporoširenim poljem studija svetske književnosti danas. Znam da Gajatri deli moje interesovanje za te probleme, iako možda na njih drugačije gledamo. Ta tri međusobno povezana problema leže u tome što studije svetske književnosti lako postanu kulturno izmeštene, filološki osiromašene i ideološki umešane u najgore tendencije globalnog kapitalizma. Ako to zanemarimo, dobro se držimo.

Niko tim problemima nije pristupio pažljivije od Gajatri Spivak, kao što vidimo iz predgovora njenoj uticajnoj knjizi *Death of a Discipline* iz 2003. godine. U njemu ona kaže da je „od prezentacije Velekovih predavanja u maju 2000. godine do poslednjeg prerađenog izdanja knjige u maju 2002, disciplina komparativne književnosti u Sjedinjenim Državama doživela dubinsku promenu” – dakle, metafora dubinske promene već je tu, pa će Konvencija akvatičkih aktivnosti morati da smesti Gajatri u jedan kajak sledeće godine u Providensu. Ona dalje kaže: „Izdavački konglomerati prepoznali su tržište za antologije svetske književnosti u prevodu. Univerziteteske profesore koji su dobili pozamašne avanse okupira njihovo sastavljanje.” (Ko su ti univerziteteski profesori s pozamašnim avansima za antologije? Voleo bih da znam!) Ona potom kaže da je

to tržište internacionalno. Studenti u Tajvanu i Nigeriji uče o književnostima sveta kroz prevode na engleski koje su pripremile Sjedinjene Države. Tako je institucionalizovano globalno obrazovno tržište, a sami nastavnici – pretpostavljam da će disciplina komparativne književnosti obučavati te nastavnike. Stoga je ova knjiga pred vama izašla iz zgloba vremena daleko više nego što su to učinila Velekova predavanja u maju 2000. Moj apel za novu komparativnu književnost jednako je hitan. Nadam se da ćete ovu knjigu čitati kao poslednji hropac jedne discipline na umoru. (Spivak, 2003: xii)

Gajatrin predgovor je već formulisao sva tri predmeta mog interesovanja: filološki, koji se odnosi na prevod; metodološki, u vezi sa američkim stručnjacima koji smatraju da su pozvani da sastavljaju svetske antologije; i ideološki, u vezi sa izdavačkim konglomeratima koji nastoje da amerikanizuju svet.

Moralnu silu ove tvrdnje ne kompromituje činjenica da ta kritika zapravo nije tačna. Te svetske antologije, koliko znam, nikada se nisu izdavale za globalno tržište, i to ne da bi se izbeglo širenje američkih vizija sveta nego jednostavno iz tržišnih razloga: troškovi obezbeđivanja prava su previsoki. Prava za antologiju možete da dobijete na dva načina: možete da dobijete prava za Severnu Ameriku ili prava za ceo svet. Globalna prava su dvostruko skuplja od severnoameričkih, i nijedna od velikih preglednih antologija nije se odlučila za veće troškove globalnih prava, jer izvan Severne Amerike još ne postoji dovoljno veliko tržište. Drugim rečima, kroz te antologije plasiramo jednu viziju sveta za severnoameričke čitaoce. Kritika tih antologija je potpuno primearena kad je reč o kanadskom tržištu, gde se studentima nude verzije svetske književnosti koje sadrže veliki izbor dela iz Sjedinjenih Država, a veoma malo ili nimalo književnog stvaralaštva iz Kanade. No, van Severne Amerike, ako neki student iz Nigerije ili Tajvana dođe do tih antologija, obično je to preko sajtova koje „Longman” i „Bedford” i „Norton” ne kontrolišu i ne uključuju u svoje marketinške i izdavačke planove. Dakle, sam kapitalizam na zanimljive načine štiti širi svet od invazije američkih antologija svetske književnosti.

Ipak, jedno ozbiljno pitanje jeste u tome što se Gajatrina kritika nadovezuje na dugogodišnju debatu započetu pedesetih godina dvadesetog veka, kada su kursevi

svetske književnosti postali vidljiviji u Sjedinjenim Državama. Na Univerzitetu Viskonsina u Medisonu održala se jedna važna konferencija 1959. o predavanju svetske književnosti. Dostupna vam je u vidu konferencijskog zbornika koji je objavljen naredne godine pod naslovom *The Teaching of World Literature*, a priredio ga je Haskel Blok. Kad pogledate taj zbornik, uočićete dubok jaz između komparativne književnosti i svetske književnosti. Taj jaz je u njemu ustoličen, a podela je zasnovana na klasi i geografiji.

Poznih pedesetih i ranih šezdesetih postojali su elitni univerziteti na Istočnoj obali, koji su imali jake jezičke odseke, pa su odseci za komparativnu književnost očekivali da studenti na postdiplomskim programima znaju francuski i nemački i latinski – ona tri jezika koja su se obično učila u pripremnim školama. Ako ste želeli da radite na nekom četvrtom jeziku, drugi jezički odseci bi vam obezbedili obuku, a ako univerzitet nije imao u ponudi, na primer, bengalski ili nauatl, jednostavno se ne biste bavili tim književnostima jer su ti studijski programi imali izrazit otklon prema prevodu. S druge strane, postojali su populistički državni univerziteti na Srednjem zapadu, Jugu i u državama Stenovitih planina, u kojima je svetska književnost rasla kao korov. S osećajem sramote, izlagači na konferenciji Univerziteta Viskonsina govore o tome kako im je broj studenata koji su se upisali porastao tokom pedesetih sa četrdeset na četiri stotine za samo nekoliko godina, kako je pokazao jedan slučaj u Ajovi, što je podstakao dekan Fakulteta za poslovne studije, koji je počeo da zahteva od studenata *poslovnih* studija da slušaju kurseve svetske književnosti. Već se vidi kako Gajatri para izlazi na uši na pomen toga. Razumem zašto i delim njenu zabrinutost.

No, veoma je zanimljivo da su u čitavoj toj debati ljudi iz sveta svetske književnosti uglavnom s univerziteta Srednjeg zapada i Juga. Jedan od govornika koji su otvorili viskonsinsku konferenciju žalio je što nema više ljudi „iz udaljenijih krajeva”, ali mislim da mu je zapravo bilo žao što nije došao niko s elitnih univerziteta na Istočnoj obali. Zapravo, nije došao niko ni sa Istočne ni sa Zapadne obale, pa nije bilo izlagača sa Stenfora, Berklija ili Kalifornijskog univerziteta u Los Anđelesu. Pobornici svetske književnosti bili su potpuno svesni da njihovi sve napredniji novi pregledni kursevi postaju meta napada kao lingvistički i kulturno amaterski. Kada je Verner Fridrih primetio da većina programa predaje samo „NATO književnosti”, nije hteo da kaže da smisao komparativne književnosti treba proširiti. Upravo suprotno: posle je promovisao napuštanje termina „svetska književnost”, jer su komparatisti zapravo želeli da pričaju samo o jednoj četvrtini NATO književnosti.

Fridrih je zatim pojasnio prirodu svog stava. U eseju štampanom u konferencijskom zborniku pod naslovom „O integritetu našeg planiranja” primetio je sledeće:

Gorko se protivim uopštenim preglednim kursovima kao što je Roman u svetskoj književnosti, tri sata nedeljno, jedan semestar [...]. Upravo zbog takvih kurseva lete cigle i sleva i zdesna, od ustoličenih jezičkih odseka koji s prezirom kažu da je to najpovršnija vrsta čistog amaterstva, kao i od ustoličenih komparatista koji se žale da zbog takvih kurseva komparativna književnost,

još od dvadesetih godina dvadesetog veka, ima šljivu na oku i lošu reputaciju koja je još donekle prati. (Friedrich, 1960: 15)

On dalje kaže da koncept integriteta „mora strogo da se primenjuje u našem planiranju, te da – u slučaju da previše entuzijastičan profesor svetske književnosti ne poseduje sposobnosti samodiscipline i odricanja – komisija za odobravanje kurseva na njegovom kampusu mora silom da ga obuzda i da insistira na nepovredivosti prilično uštogljenih akademskih standarda”. Prevod sam po sebi prema Fridrihu ne predstavlja problem nego je to sam koncept pregleda: „Na Univerzitetu Severna Karolina”, zaključuje on, „imamo oko osam do deset kurseva književnosti u prevodu: grčku dramu, francuski klasicizam, Getea, a nemamo nijedan pregled svetske književnosti; naši zaposleni to ne bi tolerisali.”

Ubrzo posle te konferencije ACLA je tražila prvi „Izveštaj o standardima” na koji je Fridrih pozivao, a komisijom je predsedavao Hari Levin s Harvarda. Tako su se elitni univerziteti Severozapada – Harvard, Jejl, Princeton, Kolumbija, Kornel, Amherst i drugi, zajedno s Univerzitetom Severne Karoline, na kom je Verner Fridrih radio, kao ispostavom tog elitnog obrasca – urotili protiv velikih državnih univerziteta u unutrašnjosti, univerziteta poput Ajove, Viskonsina i Kolorada, odakle je došao najveći broj prisutnih na konferenciji o svetskoj književnosti koju je organizovao Haskel Blok. Kada je ACLA osnovala Komisiju za standarde, Haskela Bloka su postavili za člana da ga dovedu u red, da ga vrate na program, što se i desilo.

U prvom pasusu izveštaja za ACLA, koji je izašao 1965, Hari Levin izjavljuje da se

postavlja preliminarno pitanje da li je neophodno, poželjno i praktično da svaka institucija ima Komparativnu književnost, da li postavlja posebne zahteve u pogledu jezičke pripreme i intelektualne perspektive koje bi trebalo da sačuvaju tu disciplinu za studente sa boljim kvalifikacijama. Takođe, da li ona pretpostavlja postojanje snage na jezičkim i književnim odsecima i u bibliotekama, koju ne možemo da očekujemo na mnogo fakulteta, pa ni na svakom univerzitetu. (Levin, 1965)

Drugi „Izveštaj o standardima”, kojim je predsedavao Tomas Grin sa Jejla 1975, bio je još restriktivniji. Te godine sam ja upisao postdiplomske studije na njegovom odseku na Jejlu. Grinov izveštaj primetio je rapidan porast broja programa širom zemlje u prethodnih nekoliko godina i čak sugerisao da se rodila nova vizija svetske književnosti. „Zbog te vizije”, rekao je Grin, „uskoro će naše udobne evropske perspektive postati skućene.” Uskoro, možda, ali ne još. Grin je nastavio:

Verujemo da postoji razlog za ozbiljnu zabrinutost, jer u transformisanju naše discipline možda kompromitujemo vrednosti na kojima ona počiva. Pad standarda, kad se jednom dozvoli njegovo ubrzanje, bilo bi teško zaustaviti i, bar na nekim fakultetima i univerzitetima, deluje da se komparativna književnost nudi kao švedski sto po sniženim cenama. Na nivou osnovnih studija, univerzitetski trend koji najviše zabrinjava jeste povezivanje komparativne književnosti s književnostima u prevodu. (Greene, 1975)

Grinova kritika je pogodila pravo u metu. Nijedan program u njegovo vreme koji je držao do sebe nije želeo da ga vide kao obrazovni ekvivalent restoranskog dela u „tržnom centru Amerika”.

Najbolje ćemo razumeti tu geografsku i klasnu podelu ako prihvatimo postkolonijalni pristup, za koji veoma mnogo dugujemo Gajatri i Edvardu Saidu i drugima. Deceniju pre nego što je izašao Saidov *Orijentalizam*, zapravo su kolonijalnu dinamiku visokog obrazovanja u Americi već primetili Kristofer Dženks i Dejvid Risman u *The Academic Revolution* (1968). U toj knjizi oni govore o usponu visokog obrazovanja u godinama *buma* posle rata, posebno se usredsredivši na katoličke fakultete, koji su istorijski bili fakulteti za američke crnce, kao i na državne fakultete uopšte. Oni povlače veoma zanimljivu analogiju: kažu da se američki programi postdiplomskih studija prema opštim fakultetima i institucijama koje nude osnovne studije odnose kao što su se kolonijalne sile odnosile prema svojim kolonijama. Oni dobiju sirovu građu – svršene studente osnovnih studija – koju su proizvele kolonije, dovode ih u metropolske centre na preradu, a onda ih ponovo vraćaju u kolonije, uz dodatnu vrednost, da podučavaju studente osnovnih studija. Dakle, 1968. Dženks i Risman su vrlo pronicljivo uočili da su opšte državne više škole i fakulteti u kolonijalnom odnosu s imperijalnim programima postdiplomskih studija. Mislim da Gajatrina kritika svetske književnosti na početku knjige *Death of a Discipline* zapravo dosta dobro mapira ograničenja tradicionalne komparativne književnosti u Sjedinjenim Državama i Kanadi *pre* uspona savremenog proučavanja svetske književnosti, a današnji problem potencijalno leži u tome što otvaranje globalnog kanona možda nije samo po sebi rešilo dublje strukturne probleme koji dugo muče sveukupne komparatističke studije.

Kako da se otisnemo od te neokolonijalne situacije, ako prihvatimo ozbiljnost kritike da nastava svetske književnosti, kad se loše osmisli i izvodi, zapravo jeste metodološki naivna, kulturno izmeštena, filološki kompromitovana i ideološki sumnjiva? Hteo bih da izložim tri predloga za početak razgovora: jedan na filološkom nivou, jedan na metodološkom nivou i jedan na ideološkom nivou.

Na filološkom nivou, čini mi se da nam je, zapravo, potrebno više jezika i više učenja jezika. Posledično, potrebna nam je jedna *klizna skala* učenja jezika. Stari model za komparatiste podrazumevao je posedovanje znanja „bliskog nivou izvornog govornika” iz nekoliko jezika osim engleskog – obično iz francuskog i nemačkog ili pak italijanskog, španskog ili ruskog, ili, veoma retko, nekog drugog „manjeg” evropskog jezika, poput norveškog, ili „velikog” jezika s nekog drugog prostora, kao što je kineski. Na taj način, bili ste jednako dobri kao oni inače uskogrudi ljudi s odseka za nacionalnu književnost: pokazaćemo da umemo isto što i oni, a onda ćemo to raditi još bolje kad dodamo kulturni kapital visokovrednovane književne teorije.

Svakako je izvrsno da posedujete znanje blisko nivou izvornog govornika iz jednog ili dva jezika pored maternjeg, ali u svetu postoji daleko više jezika. I s moje tačke gledišta, to se može rešiti učenjem jezikâ. Pogotovo za one koji nisu odrasli kao višejezični, za razliku od Vernera Fridriha, rođenog Švajcarca, to obično podrazumeva učenje jezika

na kliznoj skali znanja. Ključno je da se tako oslobađate robovanja prevodima i možete da uporedite prevod s originalom. To je prvi nivo, i obično je veoma koristan, čak i pre nego što nađete vremena da dostignete znanje blisko izvornom govorniku ili da proširite svoje poznavanje kultura živeći u inostranstvu. Dakle, želim da predložim da na našim programima više podstičemo učenje jezika, i to raznovrsnije učenje, te da se manje trudimo da imitiramo nastavno osoblje odseka za nacionalne književnosti u posedovanju specijalizovanog znanja u svemu. U idealnom scenariju, verujem da će svaki student dostići nivo poznavanja jezika blizak izvornom govorniku iz jednog jezika i spektar veština iz nekoliko drugih jezika.

Metodološki, čini mi se da nam je potrebno više saradnje u nauci, kao i u nastavi, posebno stoga što se svetska književnost više ne izučava jednostavno, pa čak ni primarno, na nivou uvodnih preglednih kurseva. Uprkos mom zanimanju za izazove preglednog kursa za drugu godinu osnovnih studija, mislim da se diskusija previše usredsređuje na taj početni nivo. Izučavanje svetske književnosti danas prožima mnoge nivoe, kao što vidimo po stotinama radova koje će učesnici prezentovati ovde u Vankuveru. Sve češće u našem naučno-istraživačkom radu, kao i u radu na višim godinama osnovnih studija i naprednim postdiplomskim studijama, svetska književnost nudi nov okvir za mnoge diskusije o komparativnoj književnosti, uključujući klasično poređenje dva ili tri dela koja se čitaju u originalu.

Novi naučni značaj sveobuhvatnog pristupa književnostima sveta podrazumeva da moramo ozbiljno da se pozabavimo otklonom od ograničene sposobnosti koju svako od nas poseduje u poznavanju više od nekoliko jezika. Moraćemo daleko više da saradujemo, u čemu još uvek dosta zaostajemo u odnosu na društvene nauke. Novi akcenat na saradnji imaće posledice i na nastavu i na istraživanje, a podrazumevaće i preoblikovanje odnosa autoriteta između profesora i studenta. To nas dovodi do ideološkog pitanja. Kad se ponovo čitaju debate iz šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka o komparativnoj književnosti nasuprot svetskoj književnosti, jedna zapanjujuća sličnost uočava se na obe strane te kontroverzne teme. U svim tim dokumentima – u viskonsinskom zborniku kao i u izveštajima Levina i Grina – univerzalno se pretpostavlja da u učionici samo profesor govori neki strani jezik. Profesor se neizostavno predstavlja kao neko ko mora da donese original na čas, a prava debata vodi se oko pitanja da li je takvo znanje profesora neophodno ili tek poželjno. Čini se da se niko nije dosetio da bi neko drugi u učionici mogao da poseduje znanje nekog jezika koji profesor ne govori. Teško je zamisliti da to nije bio slučaj čak i šezdesetih, a još je teže danas na sve većem broju kampusa, kako u Severnoj Americi, tako i u mnogim drugim delovima sveta. Mnogi od nas uviđaju da naši studenti zajedno znaju daleko više jezika nego mi, a neretko poseduju i zavidan nivo kulturnog znanja koje mi ne posedujemo. Umesto da se borimo da saznamo malo o „pozadinama” nepoznatih književnih kultura, možemo da saradujemo sa studentima.

Na preglednom kursu iz svetske književnosti koji držim na osnovnim studijama, umesto uobičajena dva rada po semestru, sada tražim jedan rad i jednu viki-odrednicu.

Svake nedelje, po dva ili tri studenta sarađuju na izradi viki--odrednice za materijal koji te nedelje čitamo. Najčešće, neko od studenata će znati neki jezik ili će biti kulturno potkovan, zbog svog porekla ili zbog toga što su počeli da pohađaju kurseve iz te oblasti, i zaista je neverovatno koliko je jezika koji su studentima dostupni. Ostali studenti u grupi koja sastavlja odrednicu možda ne poseduju nikakvo jezičko predznanje nego su samo veoma zainteresovani za odabrani materijal, i često pokazuju izuzetnu veštinu u pronalaženju vrednih informacija koje bi se prezentovale u odrednici.

To ne odlikuje samo univerzitete Lige bršljana; dobio sam slične informacije o Univerzitetu Nevada u Las Vegasu, gde se koristi *Longmanova antologija*, i o Univerzitetu Obern u Misisipiju, mestima gde pre jedne generacije nije bilo ni izbliza toliko kulturne raznolikosti među studentima kao danas. To nam, dakle, omogućava da istražujemo drugu vrstu metodologije, koja podrazumeva i upotrebu novih tehnologija, kao što je kreiranje viki-odrednica, da bismo ih podstakli na saradnju zbog koje stiču novi uvid u naše autore. A ništa studentima ne obezbeđuje osećaj pristupa i moći kao takva saradnja. Prošle godine se odigrala jedna sjajna scena na mom kursu, kada je jedan student napamet recitovao Hafizove stihove na persijskom. Reč je o studentu druge godine iz Dominikanske Republike, koji nije persijskog porekla; naprosto je već drugu godinu učio persijski i zapamtio je tu pesmu; recitaciju su pozdravile salve aplauza. Danas je pred nama u učionici jedan sasvim drugačiji svet.

Konačno, na ideološkom nivou, čini mi se da nam je zaista izrazito potreban pluralizam. U našoj oblasti će uvek biti ideoloških podela i debata. Lično se ponosim time što sam liberalni humanista, a ima mnogo komparatista i s leve i s desne strane u smislu tradicionalnijih predmeta izučavanja, ali mislim da nam je svima zajednička potreba da se u svakoj prilici suprotstavimo tržištu. Sve najbolje antologije svetske književnosti, na primer, zapravo veoma ozbiljno pokušavaju da se tržištu suprotstave iznutra, da se istinski suprotstave ograničenjima američke kratkovidosti i pomognu da se univerzitetski profesori izmeste iz jezičkih i kulturnih zona komfora iz šezdesetih i sedamdesetih.

Komparatisti u Sjedinjenim Državama suočavaju se s posebnim izazovom u borbi protiv onoga što je Gajatri kritikovala kao „multi-kulti” američki eksepcionalizam, neprovereno uverenje da jedna nacija imigranata može da slavi nekakvu dezinfikovanu raznolikost a da se ne potruđi da nauči ništa suštinsko o drugim kulturama. To je svakako američki problem, ali rekao bih da ima malo zemalja u kojima ne vladaju prikriveni eksepcionalizam, kriptonacionalizam ili čak otvoreni džingoizam, koji su duboko ukorenjeni u komparativne studije. U različitim zemljama oni poprimaju različite oblike, kako ideološki, tako i institucionalno, ali koja god da je lokacija u pitanju, naš zadatak je da iskoristimo svetsku književnost da probudimo komparativnu iz dogmatskog dremeža, da kritikujemo njenu nacionalističku obuzetost sobom, te da se zaista u svakoj prilici suprotstavimo tržištu. Dakle, dobra antologija, ili dobar kurs, ili dobar istraživački projekat, predstavljaju izazov vladajućoj doksi, potiskujući euforiju nacionalnog samozadovoljstva.

Treba još istaći da će svetska književnost, kada se dobro podučava, podstaći učenje jezika, istinskije razumevanje sveta, kao i teže angažovanje. Kursevi o svetskoj književnosti zapravo mogu da pomognu u promovisanju učenja jezika čak i više upravo na onim univerzitetima koje su Levin i Grin otpisali, univerzitetima za koje su mislili da uopšte ne treba da imaju programe komparativne književnosti usled manjka ozbiljnih naučnika koji se bave dovoljnim brojem jezika. Naš domaćin na ovoj konferenciji, Univerzitet Sajmon Frejzer, po meni je apsolutno izvanredan primer kako svetska književnost može da funkcioniše kad se valjano osmisli i predaje. Kada je ovdašnje nastavno osoblje odlučivalo o razvoju studija književnosti u novom satelitskom kampusu u Sariju, razmatrali su uvođenje standardnog programa komparativne književnosti, ali su odlučili da umesto toga ponude program svetske književnosti, po uzoru na Paula Hortu, njegovog dekana i njihove kolege. Po starijem modelu, u Sariju niste mogli da uvedete program iz komparativne jer se tamo ne nudi dovoljan broj jezika, a verovatno je i nedovoljno veliko interesovanje među tamošnjim stanovništvom, koje je većinski iz radničke klase, za visokoparnu evropsku teoriju kakva je postala ključna u toj oblasti tokom sedamdesetih i osamdesetih. Stoga su razvili program svetske književnosti imajući na umu svoje studente, koji su istovremeno veoma lokalni i veoma internacionalni, jer potiču iz nekoliko desetina zemalja. Posle svega nekoliko godina, program se toliko razvio da je danas upis tri puta veći od očekivanog i sto studenata je na tom programu.

Njihovi kursevi se umnogome oslanjaju na prevode, ali se program aktivno bori da studentima obezbedi jezičke mogućnosti koje daleko premašuju ono što mali kampus u Sariju može da ponudi. Dvoje studenata koji su me pokupili na aerodromu žalili su se da se u Sariju ne nudi dovoljan broj jezika, ali program pomaže jednom od njih da ode u Italiju, a drugom je obezbedio odlazak u Japan, da bi se bavili svojim istraživanjima. Uspeh programa očituje se i u pritisku koji se vrši na administraciju da uključi više jezika u ponudu, a u međuvremenu nije loše obrazovno iskustvo provesti neko vreme u porodici u Japanu, što je jedan od ono dvoje studenata i uradio, ili otići u Italiju i pošteno se najesti, kao što će uraditi onaj drugi. Ima li tu nečega lošeg?

Da sumiram, mislim da je današnja kritika svetske književnosti ujedno i kritika komparativne književnosti kad se ti programi loše osmisle i izvode. Pred nama je izazov postavljanja naših različitih pristupa u aktivan odnos, kojim ćemo smestiti komparativne studije u šire okvire globalnog konteksta, i iskoristiti to za izučavanje jezika i kultura i za suprotstavljanje na svakom koraku hirovitosti tržišta globalnog kapitala.

Gajatri Čakravorti Spivak: Dejvid i ja se dugo poznajemo, i ubedio me je toliko da sad mislim da bi stanovište koje bih volela da zastupam neprestano „nadomeštalo” (ne mogu da se primoram da upotrebim reči „sarađivalo sa”) napore prosvetanih izučavalaca svetske književnosti. Želela bih, međutim, da počnem notom protesta protiv polarizovanja visokoparne teorije koju je komparativna književnost navodno iziskivala na vrhuncu svoje popularnosti i populizma usađenog u svetsku književnost, na koje dobar deo Dejvidove prezentacije indirektno ukazuje. Nadomeštanje napora u oblasti

svetske književnosti čini se još neophodnijim stoga što je avangardna već i sama ideja, koja pripada našem trenutku, da je svetska književnost više populistička. Na Dejvidov poziv, u Pekingu sam govorila o „nadomeštanju avangardnog”. Verujte mi, predavala sam u Ajovi dvanaest godina, i otišla sam kao šefica studijskog programa Komparativne književnosti, i nismo bili u stanju da vodimo taj program koji je osnovao Rene Velek, zajedno s Rozali Koli, Ralfom Fridmanom i Džefrijem Hartmanom. Haskel Blok mi je bio prijatelj. Dok sam tamo predavala, dobila sam ponudu da pređem na Braun, koju sam odbila, dobila sam ponudu s Univerziteta Masačusetsa u Amherstu, koju sam takođe odbila, jer se Ajova zapravo nije toliko razlikovala od Istočne obale čiji je „nos parao nebesa”. Ali mene nisu zanimale te regionalističke predrasude, čak ni tada. (Ovde bih dodala da Univerzitet u Las Vegasu ima Volea Sojinku i finansirao je izvanredni Međunarodni centar za pisanje i prevođenje kojim je upravljao Ngugi va Tiongo, čija je neverovatna Konferencija o globalnim razgovorima: festival marginalizovanih književnosti u oktobru 2007. potekla iz pozicije koja preispituje ideju o svetskoj književnosti kao takvoj; spomenula bih i da je Univerzitet Alabame u Taskalusi često posećivao Derida jer je Ričard Rand tamo predavao.) Nije dobro misliti da je Liga bršljana nekako „začarana” dok istovremeno sponzorishemo i gledamo s visine na populizam „drukih” škola. Znam to iz prve ruke. Diplomirala sam na Univerzitetu u Kolkati, a zatim sam se, da citiram dragog ironičnog prijatelja Edvarda V. Saida, „polako uspela do Severozapada”, završivši na vratima Kolumbije šest meseci pre svog pedesetog rođendana. Zamalo da ne uspem; jedan kolega (koji će zauvek ostati anonimn) pokušao je da me spreči. Studenti su podigli larmu. Moj dolazak nije bio naročito elitn – a takav je i moj stav prema svetskoj književnosti.

Svakako je sjajna ideja da se prepozna jezička i kulturna raznolikost američke učionice. Takođe je dobra vežba da kreirate viki-odrednice i aplaudirate na sposobnosti jednog dominikanskog studenta da zapamti Hafizove stihove na persijskom. Kao neko ko pripada i jednom i drugom svetu, međutim, predlažem jedan test. Da li bi se jezičke sposobnosti i poznavanje kulture kod inostranog studenta kvalifikovale za tercijarno obrazovanje u zemlji iz koje taj student potiče? Ako ne bi, taj student nije odgovarajući izvor informacija za ostale studente na kursu. To nikako ne znači da odbijamo da priznamo raznovrsnost. Ali ako to činimo, moramo da zaslužimo pravo da sudimo o načinu na koji taj student doprinosi času.²

Savetujem protiv dvostrukog standarda do kog zanemarivanje tog pitanja dovodi već nekoliko decenija, još od perioda pre nego što je globalizacija izazvala epistemološku promenu koja je sad deo mog argumenta. Mislim da neće delovati drsko da citiram samu sebe iz 1992:

Šta se zapravo dešava u jednoj tipičnoj liberalnoj multikulturalnoj učionici „u njenom najboljem izdanju”? Datog dana čitamo jedan tekst poreklom iz jedne nacije. Grupa studenata u učionici tog istog nacionalnog porekla u opštoj populaciji može da se identifikuje sa bogatom teksturom

² Časovi poput seminara bi tu pomogli, ali ako se dobro sećam, moja poenta u aprilu u Vankuveru bila je epistemološka. Ta pitanja po meni ne rešavaju problem.

pomenute „kulture“. (I ne potežem pitanje definicije kulture.) Prisutni u učionici poreklom iz drugih nacija (preciznije, drugih u odnosu na anglo-) razumeju kroz saosećanje ali površno, u duhu „sve je to isto“. Student poreklom iz neke anglo-nacije blagonaklono razume sve, u relativističkom sjaju „znanja o drugim kulturama“. (Spivak, 1992: 183)

Moramo, naravno, da vodimo računa i o tome kako se prve generacije pretaču u kasnije generacije, i nejednako postaju Amerikanci, ako ne želimo da studije svetske književnosti – koliko god one putovale tamo-amo – uvek budu usmerene na nove imigrante, što nije dobar argument za ozbiljno preoblikovanje discipline.

Dodala bih i da ne razmatram to pitanje sa stanovišta sve većeg upisa. Ta stavka je zaista ključna, naročito kada govorimo u profesionalnim organizacijama. Ali moram da verujem da ima prostora za epistemološke argumente čak i kad deluje da nisu praktični na kratke staze. Šta kažete da dozvolimo takvim argumentima da igraju ulogu nadomestka? „Jedinstvena bit nadomjestka jest upravo u tomu da on nije bitan“, napisao je Derida, „da može da se nikada ne dogodi. Doslovce, njega upravo nikada nije ni bilo; on nije nikada prisutan, tu i sada [...] Manje no ništa, a ipak, ako je suditi prema efektima, mnogo više no ništa“ (Derrida, 1976: 404). Naš posao, nadomeštanje, parazitira na idejama svetske književnosti. Oduvek sam insistirala da moramo da zaslužimo pravo na nadomeštanje putem najtemeljnije intimnosti. Komentar Džona Drabinskog na taj pasus ne odiše tom brigom, ali vešto ukazuje na drugu stranu kvake nadomeštanja. Značajno je da je i sledeće tačno: „Konceptija dodatka onome što *se pretvara* da je samodovoljno, koja potom razotkrije samodovoljnost konstitutivnom mogućnošću.“ Nadomeštanje nije neophodno, ono je moguće. Bez nas, bićete popularniji. S nama, čeka vas obitavanje u blaženstvu.

Dakle, tačka gledišta koju zastupam – i koja trenutno nije naročito popularna – treba sebe da doživljava pre svega kao nadomeštanje interesa svetske književnosti. Naravno, izvinjavam se što nisam proverila podatke o svetskoj distribuciji i antologiji u „Longmanovom“ izdanju.³

Mi nismo zainteresovani da smestimo vrhove književne produkcije sveta u istu ravan nego nas zanima da pitamo šta književne slučajeve čini jedinstvenim. Ono što je jedinstveno uvek je univerzabilno, a nikada nije univerzalno. Prostor čitanja podrazumeva da jedinstveno učinite vidljivim u njegovoj sposobnosti.

Kant je svet i sopstvo posmatrao kao „tobožnje“. Derida je smatrao da zbog toga Kant ne bi umeo da reši problem svetske vlade danas. No, tačno je i da posmatranje sveta i sopstva kao „tobožnjih“ može da prihvati Marksovo insistiranje na tome da materijalno određuje mentalno. Da sami stupimo na scenu svetske književnosti danas – jer se sve otvara – i da kažemo da je to poruka kapitalističke globalizacije, nije tendencionistički nego je smisao toga da se istakne sličnost između sadašnjeg trenutka i vremena Getea i Kanta. Iznenadni pristup jednom svetu, i odmah počinju da pričaju o *Weltliteratur* i *cosmo-*

³ Mi obitavamo u registru istine, a ne u registru preciznosti (kako bi Lakan to rekao), rekla sam onomad u Vankuveru, pokušavajući da prikrijem propust u proveravanju činjenica. Izvinjavam se Dejvidu.

politheia, na isti način, ali i s velikom razlikom, na koji mi govorimo o svetskoj književnosti i kosmopolitizmu.

Ali ako je filozof Kant poznavao svet kao „tobožnji”, politički pisac Kant pisao je kao da to nije slučaj. Drugim rečima, to bi značilo da bi se delom sprovela arhitektonika programiranja praktičnog uma, ali ne mogu sad da ulazim u to. Hajde da kažemo da *mi* zaboravljamo „tobožnje” manje sistematično i pretpostavljamo jednu svetovnost u potrazi za njim, da bismo ustanovili na koje načine prošlost, sadašnjost i budućnost književnog impulsa u svetu mogu da dele. Nažalost, zapravo je lažno obećanje jednakih uslova ono što mi u svom odobrenom neznanju (jer vidimo samo društvenu produktivnost kapitala, ali ne i njegovu upornu subalternizaciju) sprovodimo, kao ideološki kontrolori štete ekonomske sfere globalizacije: materijalno određuje mentalno, ideologija menja pravac. U zaboravljanju „tobožnjeg”, politika identiteta može da prevaziđe etiku drugosti. Verovati da je bilo ko od internacionalnih studenata autoritet u oblasti globalnosti zbog svog identiteta, isto je što i verovati da su svi Amerikanci u inostranstvu stručnjaci za Melvila.

Mislim da ne možemo da zaustavimo interese jedne svetske književnosti. Ali mi koji smo zainteresovani za jedinstvenost književne produkcije, uvek možemo da pokušamo da zastanemo pre konačnog kodiranja; u „univerzalno”, gde je *world* pridev „svetska”. Slažem se s Dejvidom, moje poznavanje starogrčkog je bedno i često imam osećaj da udaram glavom o zid, i moji studenti to znaju, ali mogu da ga upotrebim da postavljam pitanja. Ni moje znanje francuskog i nemačkog nije dobro – njih sam otkrila kad nisam mogla da dobijem finansijsku pomoć za engleski 1961, pre nego što je Lindon Džonson podigao kvote za strane studente, jer nisam izvorni govornik. Francuski sam učila šest meseci u Francuskoj alijansi u Kolkati pri Kulturnom centru, a nemački tri meseca kod nemačke udovice jednog bengalskog borca za slobodu. Pozajmila sam novac da odem na Kornel i nisam imala radnu dozvolu, a samim tim ni novca da se vratim. De Man je tad upravo postao šef Komparativne književnosti, raspolagao je sredstvima za finansijsku pomoć i mislio da sam dovoljno pametna da možda i uspem. Bio je u mogućnosti da rizikuje u to vreme jer, da sam zabrljala, mogao bi to da pripiše kulturnoj razlici, zar ne? I tako je rizikovao jer na Kornelu nisam mogla da pohađam jezičke kurseve zato što sam pisala doktorat iz komparativne. Zato znam samo to malo francuskog i nemačkog. Nikad to nisam krila i stoga se slažem s Dejvidom da čovek stvarno treba da se potruži da napravi nešto od onoga što ima umesto da nastoji da dostigne najviše što može u jednom jeziku. Nedavno sam rekla da, s druge strane, čovek treba da pretpostavi da svi jezici mogu da budu prvi jezik, da mogu da pokrenu ono etičko, jer prvi jezik se uči pre razumnosti i on priprema ono metapsihološko. To ne treba mešati s lociranjem stručnjaka u globalnoj učionici.

Onda možemo, kao globalno rasejan i raznolik kolektivitet, da nadomeštamo tu nazgled praktičnu volju da se svet drži u nekakvom obrascu. Ne mislim na pregledne kurseve nego na pretpostavke svetske književnosti. Nadomeštanje, setite se, podrazumeva otkrivanje preciznog oblika mesta kom nedostaje ono što se nadomešta, udaljavanje, ali

ne kao takmac približavanju. Možemo da postavimo pitanje Žana Ženea o suštini umetnosti: „Šta ostaje od Rembranta, rastrgnutog na četiri jednaka dela i bačenog u ve-ce šolju?” Četiri jednaka dela mogu se čitati u politici identiteta, izbornim blokovima, stavu Melise Vilijams o multikulturalizmu, sistemskim mrežama, kulturama koje se nadmeću. A i u etici drugosti, možemo da zamislimo drugo – ovde, junaka po imenu Rembrant ili, u slučaju Džoa Dibs, kanadsko-američkog kompozitora, Bah – kao jedinstveno, univerzabilno, ali nikada univerzalno.

To je jedna vrsta provincijalizovanja Evrope – od onoga koji širi znakove do ništavnog traga – koju većina nas ne može da zamisli, jer mi „drugi” smo uhvaćeni u politiku identiteta i možemo samo da ponudimo nekakvu zamenu koja dolazi iz našeg kraja. To se očekuje od takozvane globalne učionice. Bićemo veoma kritički nastrojeni prema univerzalizaciji, ali ne i prema samima sebi; mi nismo evrocentrični. Međutim, s druge strane, ta globalna učionica nam svima dozvoljava da budemo obuzeti sobom i omogućava stvaranje malih identitetskih enklava. Ovako sam kritikovala ljude iz oblasti ljudskih prava, toliko da je Didje Kost zapravo napismeno predložio da, umesto da slušate Gajatri Spivak, treba da zamenite klasični multikulturalizam Evrope po uzoru na Re-nea Etjambla.

Hajde da govorimo o Rembrantu i Bahu kao univerzabilnim, ali nikada univerzalnim. Takvo preispitivanje je teško. I, na kraju, pokušaću da regionalizujem još jedan slučaj ako bude dovoljno vremena: velikog indijskog uzora, Tagora. To su predstavnici jedinstvenih slučajeva gde stvar preuzima politika praktikovanja susprezanja kulturnog identiteta kao ispitane ili samosvesne kulturne razlike. Čak i za Evropljanina, pripremanje za etički refleks zahteva rasipničko trošenje bitno drugačije od povraćaja poreza za kupljenu vrednost. Uskoro ćemo se pozabaviti neobičnom idejom rasipničkog trošenja.

Ljudi su povremeno pozitivno komentarisali moju opasku da smo u globalnosti na ostrvu znakova, u okeanu tragova – to može da se upoređi s onim o čemu si ti pričao, Dejvide. Sistem znakova obećava značenje. To obećanje možemo da pratimo u svega nekoliko jezika – i slažem se s tobom da to treba da proširimo – obećanjem značenja. Trag ništa ne obećava. On je nešto što izgleda nagoveštava da je bilo nečeg pre njega. U globalnosti, mi smo na ostrvu znakova, u okeanu tragova, i mogla bih da vam dam mnogo primera, ali dosadni deo te priče – i to ne u doba globalnosti, nego daleko ranije – jeste sledeće: kad ne razumete neki jezik, pa prosto kažete – „o, pismo prelepo izgleda, zvuči božanstveno”, to je davanje legitimiteta zamenom razlogu zbog kog su varvare nazivali varvarima.

Po mom mišljenju, Džo Dibs, kao što će pokazati insert koju ću pustiti, ima tendenciju da štiti trag od obećanja znaka, što je neka vrsta obrnute gramatologije, precrtavajući partituru rukom na paus-papiru u realnom muzičkom vremenu, izvodeći ponavljanje.⁴

---

⁴ U tom trenutku Gajatri Spivak pušta video, na kom se vidi ruka kako precrtava na paus-papiru stranicu odštampane partiture Bahovih šest svita za solo violončelo dok se istovremeno čuje snimak Msti-

Partitura je praktično fonocentrična, vizuelna grafika koja zadržava zvuk muzike, pozivajući sopstveno pretvaranje u zvuk, u realnom vremenu, artikulisana kao i obično sviranjem praznina i razmaka. Videla sam tu mašinu kako precrtava, ponavlja, dok je tobožnji original, još jedan prostor mogućnosti, u pozadini svirala jedna drugačija mašina, empirijski prepoznata kao takva.

Drugim rečima, umetnik je precrtavao štampane partiture, zapise koji su bili gotovo kao jedan znakovni sistem, kao pismo, udahnujući značenje u konture muzike i vreme izvedbe, i na kraju je ostao jedan predmet koji nije predstavljao puku razumnost partiture. To je ona vrsta zaslužene intimnosti koja nestaje kada pokušavamo da pridemo udaljenim stvarima i obezbedimo im određeni status i signifikaciju. To je primer, imitacija, kako etičko kao takvo suspreže subjekat u tekstu drugog, ovde, u zapisu muzičke partiture na paus-papiru.

Ako označiti znači pretvoriti u znak, precrtavati znači voditi nas do ostataka kao tragova. Je li tu bilo muzike? Džo to ovako opisuje:

Svaka stranica Bahovih šest svita za solo violončelo precrtava se na paus-papir u realnom vremenu. Izvodim precrtavanje ukorak sa snimkom Mstislava Rostropoviča iz 1991. i snimam taj proces. Video dokumentuje nemoguć pokušaj da se ispiše partitura u realnom muzičkom vremenu. Kao i u prethodnim muzičkim instalacijama, zanima me stapanje vremena pisanja/komponovanja sa kontinuiranom sadašnjošću izvedbe.

Druga stranica koju će vam link gore otvoriti pokazuje ono što je na kraju ostalo, nemi odgovor na pitanje o suštini umetnosti – šta ostaje? – razotkrivenoj ponavljanjem, a ne sistematizacijom kao takvom.⁵ Bah se tu ne modifikuje niti se univerzalizuje kao svetski umetnik ili umetnik svetske klase. Mašina ruke mora da poznaje mašinu partiture dovoljno dobro da bi mogla da je prati precrtavanjem i doživi neuspah. Postteorijska etička praksa i globalnost: ruka je mehanički deo-predmet. Trag generiše ostatke koji ne mogu da napreduju do sistemskog kodiranja, pozivajući na zadatak nadomeštanja.

Marks je trag smatrao nedostatnim, nepotpunim jer teorije reprezentacije nikada ne zaključuju. Po njegovom mišljenju, opšti ekvivalent, novac, odbacivši svoju predmetnost, postao je nešto nalik numeričkom sistemu. Ipak, Marks nas je heuristički vratio razumevanju tragova. Fetišistički karakter robe i kaput koji govori jezikom robe najpoznatiji su među njima, jer samo to će preobraziti kvalitet detalja naših života, izazvati nelagodu u duhu, u pripremi za promenu koja ne čeka da vanguardizam prevaziđe kolektivni duh. Uprkos svim viki-odrednicama i tvitovima koji mogu da stvore sistemsku intimnost, u ovom prostoru učenja igrate da biste izgubili.

Ovo je za mene važan razgovor, pa ću opet sebe citirati, iz nečega što sam nedavno napisala za jedan katalog knjiga:

---

slava Rostropoviča iz 1991. Pristupljeno 29. septembra 2011, <http://www.joediebes.com/works/one20ne.html>.

⁵ Upućuje na: <http://www.joediebes.com/works/one20ne.html>.

Sušтина podučavanja književnosti leži u tome da ljude naučite da čitaju, u najrobusnijem smislu. Suština podučavanja filozofije kao takve jeste da ljude naučite kako da razmišljaju, opet u najrobusnijem smislu. Učite ih aktivizmu mašte i intelekta. Učite ih kako sebe da sviraju kao instrument – s udaljenosti, a povezani – čitanjem, razmišljanjem. Tek nekolicina (neočekivana radost za profesore) prihvati da ih podučavate kako da igraju da bi izgubili, a samo tako možete da predajete humanističke nauke. U čemu je tu gubitak? Želite li da izgubite kada igrate da biste izgubili? Da li je Sokrat to želeo? Ili roditelj ili učitelj u stihovima Putrāt shishyāt parājayam? Ali qui gagne perd – tu lekciju sam naučila (mislím) od dekonstrukcije. Mise-en-abyme, dvorana ogleдалa, dobitak u gubitak u dobitak u gubitak – a šta ostaje?⁶

Da biste tako igrali, da biste humanizam humanističkih nauka preokrenuli u ovim teškim vremenima, morate u potpunosti da uronite u intimnost samog humanizma, a to ne možete da zaobiđete polarizovanjem učenja jezika na Istočnoj obali i moralne imaginacije Srednjeg zapada.

Gramši će epistemologizovati Marksa, pozivajući na snažnu političku strast u kolektivitetu klasno osvešćenih radnika. Niče komplikuje stvari komentarom da je realni pomak od traga do znaka otkrivanje arbitrarne systemske determinacije – „cela istorija [...] jednog običaja može tako da bude neprekidan znakovni lanac uvek novih tumačenja i podešavanja, čiji uzroci ne moraju biti u međusobnoj zavisnosti; štaviše, pod određenim okolnostima mogu samo slučajno da slede jedan za drugim i da se smenjuju” (Niče, 1993: 288–289). Drugim rečima, trag paradira kao znak. Kant je sistematizovao trag kao neophodnost za transcendentnom dedukcijom.⁷

Enciklopedijski impulsi svetske književnosti spadaju u tu systemsku tradiciju, tu dobru systemsku tradiciju, u najbolje od onog što sam nazivala „obuzdavanjem anterionog futura”. Nažalost, to takođe služi – tokom diskusije, možda će mi neko od vas postaviti pitanje – prepravljanju određenih vrsta istorijskih tragova, u interesu sistematičnosti, a najznačajniji primer jeste slučaj rekonstruisanja mape Zapadne Azije, početkom prošlog veka, i stvaranja određene vrste sveta, jedne epizode u nepredvidljivosti Vizantije, čiji su najnoviji primeri događaji u Mazar-i-Šarifu. Kada Teri Džouns izjavi da nismo odgovorni za njihova dela, mi komparatisti ne možemo da ga odbacimo kao nejasnog fanatika koji zaboravlja ne samo „tobožnje” nego i činjenicu da je istorija veća od pojedinačne dobre volje. Koliko god tvrdili da je došlo do izvesnog nehijerarhizovanog kolektiviteta jezika i književnosti usled porasta imigracije, koliko god određivali Mesopotamiju kao izvor književnosti, ne možemo to da poništimo. Nema te količine kineskog kulturalizma koja može da poništi kinesku apropijaciju evroteleologije u Africi.

Dok prebrojavamo žrtve u bazi Ujedinjenih Nacija u Mazar-i-Šarifu u aprilu 2011, ne smemo da zaboravimo da je Elenor Ruzvelt izvukla stvar kad se V. E. B. Du Bojs usu-

⁶ “Playing to Lose” u “Loss”, napisano za godišnji katalog izdavačke kuće „Sigal Pres” (Kolkata, Indija).

⁷ Deo o Marksu, Kantu i Gramšiju je iz moje knjige koja uskoro izlazi, *An Aesthetic Education in the Era of Globalization*. Deo o multikulturalnoj učionici takođe je iz nje.

dio da napomene da Ujedinjene Nacije ponavljaju stare kolonijalne obrasce moći. Ne možete da poznajete ceo svet. Pravite određene izbore, zauzimajući imperijalistički antiimperijalistički stav, koji Rejmond Vilijams vešto analizira kao Blumsberi frakciju.

Oni među nama koji zastupaju nadomešćujući antisistemske stav ne smeju da se posmatraju kao „mračnjaci”. Mi smo ono što je Rabindranat Tagor nazvao „rasipnicima”, *bajey khorchey*. U jednom Tagorovom delu koje se bori sa transcendentalizmom, hijastičkim balansom kao kad Šiler transformiše kantovsku kritiku i reproduktivnu heteronormativnost, postoje dva transgresivna momenta zbog kojih je to delo bilo nejasno običnom indijskom čitaocu 1906.

Neobjašnjen, ali izrečen prevod engleske sintagme „komparativna književnost” koju navodi na engleskom u svom eseju jeste *bishsho shahitto* – „svetska književnost”. Kako on kaže, bez ikakvog objašnjenja: „Zamolili ste me”, piše on na bengalskom, „da govorim o komparativnoj književnosti, ali ja ću je zvati 'svetska književnost'.”

[Gleda u Dejvida] Vredi to razmotriti. Vredi razmotriti i razdaljinu između opšte atmosfere tog liberalnog humanističkog eseja i transgresivnih momenata – a) ponovljene metafore *bajey khoroch*, odnosno „rasipničkog trošenja” i b) nagoveštaja jedinstvenosti, kojom ovde ne mogu da se bavim.

Tagor je u svemu bio na distanci u odnosu na stil Šinpeja Gotoa, na problemima obeleženo panazijstvo s početka prošlog veka. Njegov stav je bio kosmopolitski i kritički nastrojen prema pukom nacionalizmu – i mislim da je Dejvid u pravu kada kaže da svetska književnost može da se bori protiv pukog nacionalizma – a taj stav je kombinovao s ljubavlju prema onome što je video kao mogućnost humane Indije. Stoga je bio ozbiljno povezan s indijskom nacionalističkom porukom svetlu. Ipak, u pogrešno prevedenom nazivu svetska književnost, on teoretiše o imaginativnoj kreativnoj vezi koja putuje preko granica nacija kao *bajey khoroch*, rasipničko trošenje, što je moćna metafora za ono što u imaginaciji ide iznad, izvan, ispod i u nedostatku pukog racionalnog izbora ka drugosti. Neizvesna intimnost otvorena prema etičkoj drugosti jeste „rasipnička”.

Svet je u lošoj formi zbog gubitka naglaska na humanističkim naukama. Tagorovu poruku – da ono što se prenosi nije odmah profitabilno ili procenjivo, ne donosi nam veće cifre, i tako dalje, da dobija „dodatnu vrednost” u jednom nepojmljivom smislu i bez garancija – tu lekciju je teško naučiti, u svetlu volje za institucionalnom moći, kroz upravljanje znanjem. Tagorovi primeri polaze od otpora egipatskih derviša, kako ih on naziva – mahdista – prema Britancima osamdesetih godina devetnaestog veka – on to naziva „književnim” zbog rasipničkog trošenja njihovih života, što se može uporediti s Pleksom duhova naroda Su protiv američke konjice kod Ranjenog kolena. On definiše tu svetovnost izvan, ispod, iznad i u nedostatku pukog racionalnog izbora, ali i verbalnog teksta. To može da uzme u obzir kantovski impuls da se mogućnost suda smesti u estetsko. U globalizaciji, u kojoj su svi impulsi suda, uključujući i „etičko oslobađanje od poreza” vladinih službenika, menadžerski, taj impuls вреди podriti i sabotirati zarad svetovnosti u književnom umesto da se obuzdava anteriorni futur – kad se nešto (drugo) bude do-

godilo – dijagnostikovanjem i sistematizovanjem stavki da bi se videlo da li odgovaraju našoj rubrici.

Zašto bismo unedogled citirali Getea? Maestralnog pisca koji je istorijski nesumnjivo potkovan onim imperijalističkim antiimperijalizmom koji sam već navela kao Blum-sberi frakciju. Marks je druga priča. Ako ostanemo usredsređeni na severnoamerički kontekst i kažemo: „Hej, ovo nema veze sa svetskim tržištem nego sa Severnom Amerikom”, zaboravljamo da postavimo taj tip pitanja jer možemo da predstavimo sebe kao raščupanog, rasejanog „velikog” profesora, nesposobnog da zamisli da smo uhvaćeni i zatočeni u jezivoj pohlepi neobuzdanog kapitalizma. To me podseća na sve one romantične reportaže u nacionalnim medijima o autentičnosti ruralnog američkog stila života, farmerskoj filozofiji Sjedinjenih Država, našim divnim bakama i dekama i njihovom životu koji je bio bitno drugačiji od života na koji nas primorava nekontrolisana pohlepa, a ni jedan jedini put ne spominju subvencije. Te reportaže baš nikada ne govore, recimo, o tome kako su se Brazil, Indija i Kina udružili u Kankunsku grupu da bi pokušali da se bore protiv subvencija, i nikada ne govore o činjenici da je američki agrobiznis poprište globalnog konflikta.

To je isto kao da kažemo: „Hej, pričamo samo kako nama u Severnoj Americi ide dobro.” Moramo da razmislimo o tome dok unedogled nastavljamo da citiramo osamnaesti i devetnaesti vek i govorimo o otvaranju globalne učionice i proučavamo neevropsku davnu prošlost.

Zamišljam jedan globalno raznolik kolektivitet naučnika, profesora koji nadomeštaju i obučavaju druge da nadomeštaju, epistemološko izvođenje svetske književnosti, te kako on konstruiše svoj predmet znanja i kako uči studente da konstruišu svoj predmet znanja. Drugim rečima, Dejvid nam je sasvim tačno predočio da zaista treba da ukinemo ograničenja stare škole komparativne književnosti i ponosa nacionalnih književnosti, iako je veoma teško boriti se protiv komparativne i nacionalnih književnosti kad se, u pogledu budžeta, one trenutno baš i ne zabavljaju.

Meni se čini da takvo konstruisanje predmeta znanja, u učionici u kojoj se predaje književnost, mora da se nadomesti na neki način, ne samo čitanjem starih dobrih tekstova, pomoću solidnog nivoa jezičkih veština, nego pokušajem da se stari dobri tekstovi čitaju tako što ih poništavamo, izvodimo ih iz domena univerzalnog i udahnjujemo im onu vrstu jedinstvenosti koju Dibs pokušava da udahne, kao i Žene, Rembrantu i Betoveni i Bahu. Ako je to stvarno za Severnu Ameriku, hajde da napadnemo mejnstrim. Ovo nisu Kulturni ratovi. Aritmetičko pomaganje kanona nije jedini zadatak na spisku. Vreme je da se singularizuje, umesto da se provincijalizuje, evropski kontekst komparativne književnosti, te da se ponudi zamena, jedna slika Severne Amerike u okviru njenih granica i njenih globalnih učionica, što bi nam dalo nešto što se naziva svetskom književnošću koja konstruiše svoj predmet na takav način.

Damroš: Mislim da bi trebalo da kažem još nekoliko reči u odgovor na ovo, pa će biti dosta pitanja za diskusiju. Sasvim je sigurno da je Gajatrin rad toliko izvanredno ra-

znolik da ne možete tačno da je predstavite tako što ćete jednostavno citirati neki pasus iz njenog dela. Mislim da je to sastavni deo njenog geteovskog aspekta, što me je podsetilo na ono što Ekerman kaže o Geteu: „On je dijamant koji svaki put kad ga okrenete pokaže drugačiju fasetu.” To se svakako odnosi i na Gajatri.

Slažem se da je Tagor izuzetno zanimljiv. Upravo sam ovu nedelju završio saradnjom s prijateljima Teom Danom i Đelalom Kadirom na uređivanju priručnika *The Routledge Companion to World Literature*, u kom se eseji o Geteu i Tagoru nalaze u prvom poglavlju o temeljnim idejama. I opet, nisam čuo za Tagorov esej kad sam bio na postdiplomskim. Prosto ga nije bilo u nastavnom planu i programu.

Veoma mi se dopada Gajatrin naglasak na jedinstvenosti, i mislim da je to intrigantno za debatu „komparativna” protiv „svetske”, jer kad se svetska književnost loše osmisli i predaje, svet deluje ravno, kao Tomas Fridman kad mu nije dan, a Tomas Fridman i kad mu jeste dan može da dovede do poravnavanja ili pojednostavljivanja, do pretvaranja globalnog u kašu. To svakako ne želimo. Zanimljivo mi je to što svetska književnost, kad se dobro osmisli i predaje, zapravo na nov način preoblikuje jedinstveno. Dobar deo radova na ovoj konferenciji, na primer, bavi se jednim piscem. Naši profesori nisu tako zamišljali komparativnu književnost. Komparativna književnost je ličila na tanjire moje majke: malo crvene, malo bele i malo zelene, kao da svakog dana jedete italijansku zastavu za večeru. Zato vam je bilo potrebno i nešto francusko, i nešto nemačko, i nešto englesko, a možda i italijansko ili rusko. Ni paleta teksta nije bila toliko široka, čak ni u okvirima nekoliko favorizovanih književnosti. Kad sam pisao tezu na Jeju, polovina svih disertacija u izradi na tom odseku bavila se Henrijem Džejmsom ili Balzakom, ili obojicom. Kao u onom restoranu kod Monti Pajtonovaca gde možete da dobijete žabu na breskvi ili breskvu na žabi; tako je neka-ko bilo.

Ali zanimljivo je da je komparativna književnost u to doba imala određeni problem s jedinstvenošću, jer ste morali da spojite dve ili tri stvari da biste bili komparatista. Pre nekoliko godina sam napisao jednu knjigu o *Epu o Gilgamešu*. Ta knjiga je o jednom tekstu kao delu svetske književnosti i razmatra lanac signifikacija koji kruži od Vavilona do Asirije, odakle ga ponovo oživi viktorsko doba. U mojoj knjizi su dva moderna junaka: prvi značajan irački arheolog, Hormuzd Rasam, koji je otkrio Asurbanipalovu biblioteku i u njoj ključnu riznicu ploča, i odgonetač epa, Džordž Smit, fascinantan Britanac iz radničke klase koji nije pohađao ni srednju školu, a kamoli fakultet. Dok sam proučavao optičaj *Gilgameša* u svetu, mogao sam detaljno da se pozabavim pitanjima rase, klase, imperijalne politike i jedinstvenosti jednog unikatnog književnog dela i njegove izvanredne istorije.

Takve studije možemo da koristimo i za pokušaj intervenisanja u sopstvenoj kulturi, akademski ili izvan tog okvira. Knjiga o Gilgamešu je potekla iz očajanja koje sam osećao posle 11. septembra, kad je bilo mnogo uopštenog govora o „sudaru civilizacija”, u stilu Samjuela Hantingtona. Zapitao sam se na čemu bih mogao da radim da pokažem da ako se zaista vratite, postoji samo jedna zajednička civilizacija zapadnih i bliskoistočnih

kultura. „U redu”, rešio sam, „široj publici je neophodna knjiga o *Epu o Gilgamešu*.” To nije bilo u stilu stare škole komparativne književnosti nego sam sve ispričao kao avanturističku priču, zasnovanu na biografijama Rasama i Smita, o razvoju i optičaju epa. Otkrio sam višestruku jedinstvenost tog teksta, jer on nije samo jedno. Taj ep na Asurbanipalovom dvoru nije bio isto što i u Vavilonu, postao je nešto sasvim treće kad su ga iskopali, i biva opet nešto četvrto kad se danas vrati na Bliski istok. Ne mogu da kažem da sam naročito uspešno intervenisao u diskurs Donalda Ramsfelda, ali to je verovatno jedina knjiga usredsređena na Neoasirsko carstvo koju su prikazali u *Entertainment Weekly*-ju, i nadam se da su pojedini čitaoci uočili kulturno-političke lekcije u toj avanturističkoj priči. Ne znam, ali moramo da probamo.

I samo da dodam nešto o pitanju jezika. Veoma sam zainteresovan za Gajatrinu opasku o ograničenim mogućnostima za učenje francuskog i nemačkog koje je imala kao studentkinja u Indiji. Španski je jezik koji ja nisam mogao da učim u srednjoj školi u Njujorku. Sad kad pomislite na to, gotovo je neverovatno. Španski se govorio na ulici ispred škole, Njujork ima jednu od najvećih gradskih hispanofonih zajednica na svetu, i govorio se u mom kvartu, svuda oko mene. Ali pošto sam pohađao crkvenu školu koja je težila da pošalje svoje đake na univerzitete Lige bršljana, mogao sam da učim samo francuski, nemački i latinski. Naravno, upravo iz ta tri jezika sam morao da položim ispite kad sam upisao postdiplomske iz komparativne.

No, jesam učio španski na postdiplomskim, i to zbog nečega što će vam možda izgledati kao najgora verzija površnog stava „hajde da ubacimo malo nečeg multikulturalnog” na preglednom kursu iz istorije umetnosti za prvu godinu. Kao što je bilo uobičajeno ranih sedamdesetih, taj kurs se bavio samo zapadnom umetnošću, od Grka preko Leonarda do apstraktnog ekspresionizma. No, meni je kurs držao Artur Miler, docent koji se tek zaposlio, a sticajem okolnosti je bio Mezoamerikanac. Nervirala ga je evrocentričnost kursa, pa je dodao jednu nedelju o mezoameričkoj umetnosti, a za mene je to bilo neverovatno zanimljivo. Odlučio sam da napišem seminarski od deset stranica o tajanstvenoj statui boginje Koatliku u Nacionalnom antropološkom muzeju u gradu Meksiku. Otkrio sam knjigu Migela Leon-Portilje o astečkoj misli i kulturi (*Aztec Thought and Culture*), koja citira mnogo poezije da bi ilustrovala astečke ideje. Mislim da je to bila prosto neverovatna poezija, čak i u engleskom prevodu španskih prevoda Leon-Portilje s originala na nauatlu. Za mene je to bio do tada neviđen, nov svet. Duboko me je to dirnulo, pa sam pomislio: „Ako budem imao priliku, voleo bih da učim ovaj jezik.”

Četiri godine kasnije, na postdiplomskim studijama, saznao sam da Odsek za antropologiju nudi kurs iz nauatla. Kad sam upitao Barta Đamatija, koordinatora za postdiplomske studije, da li bih mogao da prijavim taj kurs kao izborni, pretio je da će me izbaciti kroz prozor, a tad smo se nalazili na sedmom spratu Bingam Hola. Od toga mi se malo zavrtelo u glavi, ali moram da mu odam priznanje što me je ipak pustio da prijavim taj kurs. Prijave su se udvostručile kad sam se ja prijavio. I upravo sam kroz učenje tog jezika shvatio da moram da naučim španski, jer inače nisam mogao da proučavam nau-

atl, pošto su mnoga izdanja i naučne studije na španskom. Tako sam počeo da učim i španski, i zbog toga danas mogu da koristim Servantesov tekst na španskom kad predajem svetsku književnost. Vratio se, dakle, jedan deklasiran jezik koji je promakao radaru moje privatne škole, preko nauatla, zahvaljujući kratkoj izloženosti prevedenoj poeziji na jednom preglednom kursu.

Ovakva iskustva mogu da se dožive u bilo kom trenutku. Eva, moje srednje dete, promenila je školu posle osmog razreda da bi išla u srednju školu u kojoj može da uči japanski, a sve zbog toga što je u trećem razredu bila sa školom na jednoj japanskoj ceremoniji pijenja čaja. I tako je učila japanski četiri godine u srednjoj školi i živela kod porodica u Japanu dva leta. Nikad ne znate šta će u nekom probuditi celoživotno interesovanje. Najvažnije je da ne ostanete na nivou površnog poznavanja. Naši studenti otkriju nešto što ih pogodi i onda možete da ih bodrite da u istraživanju toga odu što dalje. Mislim da je to pravi moralni imperativ za nas kao profesore i naučnike, da guramo tu jedinstvenost u jednom globalno i politički osvešćenom kontekstu.

Spivak: U revidiranom izdanju *Orijentalizma*, Edvard Said diskretno je napisao da su pokreti za nacionalnu nezavisnost pokazali da su podređeni govorili, ukazujući na to da su buržoaske vođe iz više klase, poput Nehrua i Gandija, zapravo bile podređene. To sam uočila pukim slučajem jer sam imala prvo izdanje *Orijentalizma*, koje mi je moj dragi prijatelj i saradnik dao kad je izašlo. Pošto nisam mogla da ga nađem u haosu svog kabineta, kupila sam drugi primerak. I videla sam da je to napisao u pogovoru koji je dodao. Nikad mi to nije rekao jer je znao da se s tim neću složiti i nije mi posvetio fusnotu – ideja da je podređenost prosto neevropska i kolonizovana veoma je loša, kao što vidite i u sintagmi Majkla Harta i Antonija Negrija „podređena nacija”, jer po Gramšijevoj klasičnoj definiciji, koja je još uvek korisna u proučavanju reljefne mape koja nikako nije poravnata, podređene klase *de facto* nisu konstituisane u (nacionalnu) državu.

To što jedan mladi severnoamerički student nikad nije čuo za Tagora, Dejvide – i ne mislim ništa lično – nema nikakve veze s činjenicom da je taj pesnik i nobelovac naširoko poznat. Podeliću s vama nešto što je manje poznato jer mislim da je neophodno da bismo regionalizovali te nacionalne ličnosti koje smeštaju zajedno sa – koga si spomenuo? Tagora i koga još?

Damroš: Getea.

Spivak: Eto, Getea. Dakle, Tagor je ličnost poput Getea, rekla sam, zar ne, transcendentizam, reproduktivna heteronormativnost, hijastički balans poput onog kad Šiler poništi Kantovu kritiku, i slično, a onda tu su i oni transgresivni momenti koje indijski čitaoci nisu razumeli. Sam Tagor to navodi, pa mora i da objasni. Stoga vas molim da nje ga ne doživljavate kao podređenu figuru zbog toga što je sticajem okolnosti pisao na drugom jeziku. Kako je Amartija Sen nedavno napisao, na Zapadu Tagora vide kao nekakvog Halila Džubrana u ženskoj odeći.

U jednom radu predstavljenom u Barodi u februaru, profesor E. B. Ramakrišnan predložio je da regionalizujemo višejezične indijske književnosti, da ne pokušavamo unedogled da tražimo jedan primer koji ćemo prevesti na engleski i staviti ga pored nečeg drugog. Umesto toga, zamolio nas je da „regionalizujemo”, kako je sam rekao, te višejezične indijske književnosti u skladu s kontekstom i jezikom da bismo paradoksalno povratili njihovo indijstvo koje je u najboljem slučaju teorijska geopolitička fikcija poput „Evrope”, zastupajući možda stav da komparativna književnost, sva svetska književnost, treba da uključi nešto što se naziva „indijsko” kao istorijski znakovni sistem koji valja pratiti postteorijski umesto da ga skiciramo ovde samo kroz globalni engleski. U Barodi sam pokušala da pratim smernicu profesora Ramakrišnana kad je reč o izuzetno velikoj ličnosti Tagora. Krala sam iz prezentacije koju sam držala tri meseca pre toga u svom rodnom gradu.

Predstavljajući Tagora u Kolkati kao pomalo nestašnog feminističkog ikonoklasta, prešla sam na svoju temu osvrtnom na Džajašri Roj Čoduri, danas Džajašri Nat, školsku drugaricu iz jedne male škole za devojčice u Kolkati, koja je posle studirala na Brabornu, malom ženskom fakultetu, na kom smo zajedno pohađale prve dve godine (1955–1957) osnovnih studija. Na fakultetu, ona i ja bismo sele za harmonijum i pevale Tagorove pesme ili *Rabindra Sangeet* kad god bi se ukazala prilika.⁸ Treba da kažem da su te pesme sastavni deo repertoara koji povremeno izvode grupe i institucije u Zapadnom Bengalu i Bangladešu, pa bi svaku od njih odmah prepoznala čitava srednja klasa. Tako smo *Bhora thak* pevali na oproštajima, *Jibono jakhono* („Kada život”) na sahranama, *Nutan juger bhorey* („U osvit novog doba”) na Dan nezavisnosti, *Morubijoyer* („Osvajanje pustinje”) na 25. *boishakh*, Tagorov rođendan po indijskom kalendaru.

I mislim na koncu, kako sam rekla prošlog decembra, kad sam bila pozvana da slavimo stopedesetogodišnjicu Tagorovog rođenja, u Kolkati, „uprkos svekolikoj veličanstvenosti putanje tog pesnika” – i veoma bi se iznenadili što ga na stopedesetogodišnjicu njegovog rođenja, pored velikih proslava u Japanu, i naravno u svim državama Indije, u Severnoj Americi tek otkrivaju za potrebe svetske književnosti – „uprkos svekolikoj veličanstvenosti putanje tog pesnika, za nas Tagor 'znači' pre svega tu intimnost”, rekla sam subverzivno u svom rodnom gradu, „u našim devojačkim dušama, sada izgrađenim u ispitane živote. On je uvek verodostojnije formulisao naša osećanja”. To nije bio slučaj samo s nama. Sećam se kako mi je majka rekla da je njena generacija na fakultetu odrasla uz *Shesher kobita*, jednu kratku ljubavnu priču o odlučnom kraju jedne tajne veze, gde Tagor govori iz perspektive pesnika jedne mlađe, buntovne generacije. Rekla sam: „To je moj Tagor, koji daje oblik duši žena iz srednje klase”, koje se često greškom poistovećuju sa ženama uopšte. To nije Tagor kog ćete čitati kad ga poredite sa Geatom, iako se i Geatov doprinos tom polju uveliko prepoznaje.

---

⁸ Bilo je mnogo govornika bengalskog u toj dvorani u Vankuveru. Spomenula sam prve reči mnogih pesama, počevši od *Bhora thak*.

Da bih pokazala koliko toga se generalno internalizuje u kulturnoj produkciji danas, htela sam da prikažem nekoliko inserata iz filma *Sthaniya sambaad*, „Lokalne vesti”, Mojnaka Bišaša. Ali, shvatate šta želim da kažem. Kad ga regionalizujete – da sam prikazala inserte, videli biste kako se pojavljuju bengalski elementi – to nije stoga što morate da znate bengalski da biste razumeli Tagora. Da biste ga regionalizovali, istaknite njegovu jedinstvenost umesto da ga čuvate kao jednu od onih ličnosti za koje deklamujemo da bi svetska književnost mogla biti selektivno svetovna. Zaista morate da razmišljate o jedinstvenosti u okviru kolektiviteta i da geopolitiku tome suprotstavite. Ne mislim samo na otcepljenje globalne elite, niti na prezervacioniste koji putuju svetom, o kojima uopšte nismo govorili u kontekstu „sveta” što podržava neispitani kulturalizam metropolske migrantske elite, nego i na radnike u kol-centrima za koje je Šehzad Nadim napisao: „Radnici moraju da budu u stanju da prođu kao Amerikanci ili Britanci.”

Ovde treba da napomenem da „jedinstvenost” ne podrazumeva nužno usredsređivanje na jedan tekst. Podrazumeva samo da je ono što je jedinstveno u svakom tekstu u isti mah i univerzabilno. Moramo da tragamo za tom -abilnošću. (Aludiram na odličnu novu knjigu Samjuela Vebera, *Benjamin's -abilities* [*Benjaminove -abilnosti*], ali bez transgresije pretvaranja jedinstvenog u univerzalno, te njegovog smeštanja u obrazac. Veber izvanredno obavlja taj zadatak.)

To je druga strana. Imali smo običaj da kažemo za evropsko prosvetiteljstvo, pristupajući Adornu i Horkhajmeru iz postkolonijalnog ugla, da je druga strana dijalektike prosvetiteljstva mračna strana kolonija. Tako Benjamin govori o civilizaciji i njenoj drugoj strani, varvarstvu. Isto tako, druga strana one svetovnosti, u Severnoj Americi koja prihvata svet preko Getea, jeste u kol-centrima gde, kako je Nadim napisao, „radnici moraju da budu u stanju da prođu kao Amerikanci ili Britanci i da ostanu pribрани kad se suoče s povremeno rasističkim maltretiranjem od strane besnih mušterija. To im je prosto u opisu posla”. Stoga je životodavni paradoks njihovog stanja to što, kako Nadim piše, „ubiraju plodove korporativne potrage za jeftinom radnom snagom dok” – s druge strane – „takođe nose teret”. „Oni su”, piše on, „sajber kuliji koji se penju uz društvenu lestvicu” (Nadeem, 2011: 2). Sad kad pomislite na tu figuru koja prolazi kao Amerikanac, unajmljivanje stranih radnika, pomislite i na poveravanje posla unutrašnjim izvođačima i na suprotno od onoga što bi bio antonim „sajber kulijima” u video-tičkoj učionici. Zamislite te dve stvari zajedno. To je jedna od vežbi koju bih vas zamolila da uradite dok svoju maštu pripremate za nadomeštanje impulsa ka svetskoj književnosti.

Dejvid i ja ćemo verovatno, da ga citiram, izaći na ferku. Ovaj zadatak nam je obojma previše važan. I sledeći put ćemo verovatno reći nešto drugo. U Turskoj smo se ophodili jedno prema drugom s mnogo poštovanja i učtivosti. Danas smo rekli da ćemo nadomeštati. Slažem se s njim, on se slaže sa mnom, bilo je malo uznemiravanja na početku njegovog govora, ali nije to ništa, mi se volimo. Ovo nije kraj razgovora. Dođite ponovo, da vidite kako ćemo pristupiti jedno drugom. Hvala vam.

Pitanja

Prvo pitanje: Mnogo hvala oboma. Razgovor je bio neverovatan. Imam pitanje za Dejvida u vezi sa jednim komentarem na kraju uvodne reči. Rekli ste da je izuzetno važno da se suprotstavimo tržištu, pa bih malo ja vama da se suprotstavim. Da li govorite o vršenju pritiska na tržište ili je to u neku ruku podsticanje tržišta? Možemo li da razgovaramo o razlikama između to dvoje, naročito ako imamo na umu, recimo, slanje studenata na programe razmene ili činjenicu da dekani proširuju ponudu kurseva iz stranih jezika? Kako da zapravo govorimo o razlikama u kontekstu svetske književnosti između suprotstavljanja tržištu i podsticanja tržišta? Hvala vam.

Damroš: To je veoma nezgodno pitanje o kom svaki sastavljač antologija nesumnjivo mnogo razmišlja. Kad govorim o sopstvenom iskustvu, najviše sam naučio o tržištu dok sam radio kao docent, kad smo jedan stari cimer sa studija i ja osmislili društvenu igru „Prava ljubav”. Cilj je bio da se stigne od „Prvog sastanka” skroz do „Smislene veze” i usput skupi više poena od protivnika. Ta igra se baš i nije mogla igrati, ali koncept je bio lep, i otišli smo na sastanak s raznim ljudima iz velikih kompanija koje prave igre. Tamo je situacija ista kao u industriji udžbenika, pa i gora. U tim kompanijama, pandan direktoru nabavke je zamenik direktora za marketing. Najzanimljivije je bilo kad smo razgovarali sa zamenikom direktora u Milton Bredliju. Imali smo sreće što nas je primio jednog petka posle podne kad je bio umoran i samo je želeo da razmišlja. Rekao nam je da često oseća da zna tačno šta njegove mušterije žele, ali da ne može da prodaje mušterijama nego mora da prodaje distributerima. „Kad bih samo mogao da pobijem svoje distributere”, rekao je s tužnim osmehom na licu, „onda bih stvarno mogao da prodajem svojim mušterijama!” Dakle, to je bio jedan trgovac koji bi otkupio igru samo pod uslovom da može da se proda u tri četvrtine miliona primeraka godišnje – izuzetno uspešan u svom poslu – i zarobljenik u pogledu vlastitog mehanizma distribucije.

Razmišljao sam o tom razgovoru kad sam počeo da radim na antologiji, jer je to slično. Kao naučnici, prodajemo svojim mušterijama – studentima postdiplomskih ili kolegama koji će nas čitati. Ali kao urednici udžbenika, prodajemo distributerima, nastavnom osoblju koje predaje taj kurs. Nisu oni pravi kupci te knjige, oni dobiju besplatan primerak; oni je odaberu za ljude koji je kupuju, za studente. Dakle, vršenje pritiska na tržište podrazumeva podsticanje mehanizama distribucije. To znači da mi koji sastavljamo antologije ne možemo prosto da uvrstimo ono za šta iz iskustva verujemo da će najviše pobuditi interesovanje studenata osnovnih studija, dela koja će voleti i koja će ih naučiti nečemu o svetu. Naprotiv, pravo pitanje je na šta možemo da podstaknemo nastavno osoblje da predaje, da odredi za čitanje, a reč je o ljudima koji su se neretko različito obrazovali, pod okriljem starijih modela NATO književnosti, te su često izvan zone komfora ako treba da rade nešto neuobičajeno. Zato glavne antologije književnosti ovih dana sadrže otprilike jednu trećinu nezapadnih i dve trećine zapadnih dela. Tu razmeru je potpuno poremetilo tržište. Opet, borimo se protiv sto posto ili devedeset pet posto ude-

la zapadnih dela, što je donedavno bio odnos, pa ako smo sad došli do šezdeset šest posto udela zapadnih dela, nešto smo postigli.

Rekao bih da može da se kaže da vršenje pritiska na tržište u neku ruku sigurno i podstiče tržište. Izdavači udžbenika sada moraju da izbacuju nova izdanja koja podrazumevaju sulud tempo revidiranja zbog tržišta polovnih knjiga, a to je posebno pitanje i problem za sebe, što podstiče uvrštavanje novih tekstova u nova izdanja. Ne možete da nađete novo Danteovo delo koje će ljudi hteti da koriste, ali ako možete da im kažete: „Treba vam ovaj vijetnamski tekst, koji je stvarno kul”, to podstiče tržište za novo izdanje antologije dok istovremeno stimuliše nastavno osoblje da proba nešto novo. Za mene je to situacija „i/i” jer budi u izdavaču volju da uključi dela koja želim u antologiji. Kada govorim o svetskoj književnosti kao delima u opticaju, možda je to predavanje tržištu, ali ja zapravo stalno vršim pritisak jer u antologije ubacujem ono što ranije nije bilo u opticaju. Zato mislim da će to pogurati tržište protiv sopstvenih besmislenih principa i prema smislenijem otvaranju.

Drugo pitanje: Zdravo, moje pitanje je za Dejvida. Prvo, ne znam da li razumem vašu distinkciju između komparativne i svetske književnosti. Čini mi se da ste govorili o tome kako je ono što je nekad bilo komparativna književnost sada svetska književnost, pa vas molim da me ispravite ako grešim. Moje drugo pitanje ima veze s vašim odgovorom na Gajatrino pitanje o etici studiranja svetske književnosti. Ne znam da li ste se zapravo izborili s tim, pa ono što želim da iznesem možda predstavlja način da vas primoram da odgovorite na to pitanje, o kom mnogi od nas razmišljaju. Ko želi da studira svetsku književnost, znate, te zamišljene hiljade studenata koje žele da studiraju svetsku književnost, ko su oni, zašto u ovom trenutku žele da studiraju svetsku književnost i kakve književnosti žele da studiraju? To će nas možda vratiti na pitanja politike i etike koja je Gajatri isticala.

Damroš: To je izuzetno važno pitanje, kao što smo oboje rekli, i hvala vam što ste mi pružili šansu da pojasnim. S vremena na vreme, u oblasti komparativne književnosti pojavi se neko ko imperijalistički nameće svoje polje interesovanja i kaže da ta disciplina mora da postane to; na primer, da komparativna književnost mora da se zameni prevodilačkim studijama. Prevodilačke studije su došle i veoma su važne, ali to nije sva komparativna književnost. Ne bih želeo da deluje kao da govorim „komparativna književnost je sada svetska književnost”. Zapravo mislim da je reč o dinamičnom odnosu u kom svetska književnost može da ponudi nov okvir za komparativne studije. Komparativne studije su i dalje ključni deo onoga što radimo. Moj odsek se još zove Komparativna književnost. Mislim da treba da poštujemo istoriju tog termina, i zapravo često radim komparativnu analizu, a poređenje različitih književnosti će ostati veoma koristan mehanizam u našoj disciplini.

Takođe, mislim da je između svetske književnosti i nacionalne književnosti došlo do obrta u stilu figura/pozadina zbog toga što, u određenom smislu, svetska književnost

prethodi stvaranju mnogih nacionalnih književnosti, ali u drugom smislu, svetska književnost postoji samo *unutar* nacionalnog prostora čitaoca. Dakle, svetska književnost je zapravo funkcija nacionalnih sistema i tako mora da se doživljava. Nacionalna književnost, komparativna književnost, svetska književnost postoje u dinamičnom odnosu i nijedna ne može da upije druge dve.

Kad je reč o etičkom pitanju, moram da priznam da sam ja strukturalista u procesu oporavka. Etički sam nazadan zbog svog formalističkog obrazovanja sedamdesetih, iako je to donekle paradoksalno obloženo ili podloženo činjenicom da sam dete propovednika. Zbog toga imam snažna evangelistička uverenja, iako je evangelista lišen etike poput Benjaminovog marksizma, moglo bi se reći, jednog paradoksalnog marksizma nekoga ko ne veruje u napredak. Ali verujem da na nekom dubokom nivou jeste izvesna vrsta etičkog stava kada vršite pritisak u cilju sveobuhvatnijeg izučavanja književnosti sveta, ali to umnogome podrazumeva pitanja ko studira i zašto. Takođe, moramo veoma ozbiljno da razmislimo o otvaranju odnosa moći između profesora i studenata, a deo etičkog pitanja jeste da se ozbiljno shvate načini na koje ljudi dolaze da studiraju komparativnu i svetsku književnost, kao i vrste dijaloga koje mogu da se jave.

Treće pitanje: [Moje pitanje je] za oboje učenih govornika ovde. Samoostvarenje podrazumeva introspekciju i sposobnost razumevanja smislene veze sa Bogom i ljudskom vrstom. Ali, samoostvarenje takođe podrazumeva da sebe izgradite u svetovnim okolnostima. Kako biste definisali to samoostvarenje u kontekstu svetske književnosti, posebno kada želite da uđete u tekst, u značenje podteksta i interteksta?

Spivak: Samoostvarenje... da ja vas pitam da li biste razmislili o toj engleskoj reči na onoliko različitih jezika koliko možete da se setite... Mislim, vi i ja smo u obavezi da ovde govorimo na engleskom. Ne pravim šaljivu opasku.

Na kraju svoje knjige *Odmetničke države*, Derida nudi jedan zadatak i kaže: pokušajte da prevedete na sve jezike sveta, s one strane latinstva, ono što mislite da je na vašem jeziku razlika između „razumnog” i „racionalnog”, što je nemoguć zahtev (Derida, 2007: 180). Ali značaj tog zahteva jeste u tome što se te reči udružuju sa čitavim paketom koji vam govori nešto unutar tog jezika, odnosno prirode tog jezika.

Ne znam kako bih se s vama složila da vam književnost pomaže u ostvarenju sebe. S druge strane, mogla bih da se složim s vama tako što ću reći šta sam pokušavala da kažem: da etički refleks znači ići ka drugom, a književnost vas tome ne uči, ali ona vam dopušta da se za to pripremite na sledeći način. Ako steknete sposobnost da ispratite jedan tekst, to je već neka vrsta pripreme u onome što vam je potrebno u ovom našem svetu da ne biste bili kao Nikolas Kristof, nebrojene NVO i slično. Hane, kad si me predstavljao, rekao si da sam radila nešto izvanredno i uticala na poboljšanje života ljudi, i veoma sam iznenađena na samu pomisao da sam tako nešto radila. Taj impuls konkretno je nešto što bismo morali malo da preispitamo.

Pa, ako tako razmišljate o samoostvarenju, verujem da bih se složila s vama. No, za mene, problem je u tome što je to engleska reč. Vi izgledate kao da ste možda iz Južne Azije. Ako se vratite onome što pristalice hindutve često citiraju: *Na vā arē jāyāyai kāmāya jāyā priyā bhavati/ātmanastu kāmāya jāyā priyā bhavati* itd. (da vaša supruga ne postaje voljena zato što nju želite nego zato što želite svoj *ātman* – ili obrnuto, *ātman* koji vas ispunjava kao mašinu želje – zato vaša supruga postaje voljena, i tako dalje s mnogim važnim imenicama – suprug, znanje...). Ako prevedete *ātman* kao Sopstvo, s velikim „S”, našli ste se u torbi „samoostvarenja na engleskom”.

S druge strane, ako pokušate da ga pratite i shvatite da je srodno s *atmos* i verovatno znači nešto poput pokretne trake *significance*, ne smisleno, što dopušta mogućnost smisla, pa Benjamin na kraju „Prevodiočevog zadatka” može da govori o *reine Sprache* bez smisla koje prevod čini mogućim, dobijete program koji je sasvim drugačiji od samoostvarenja. Zato bih ostala zarobljena tom pretpostavkom jer bih se setila mnogih različitih načina na koje nam samoostvarenje može doći s obzirom na bogatstvo jezika. Setite se Afrike i bogatstva njenih jezika, na primer.

Upravo sam razmišljala o onoj rečenici u kojoj Tagor govori o svetskoj književnosti i komparativnoj književnosti – ne, ne o prevodu – „Odgovornost koju ste mi dali za diskusiju na engleskom nazvali ste 'komparativna književnost'. Ja ću je zvati *bishsho shahitto* na bengalskom” (Tagore, 2001: 141; prevod izmenjen). *Vishwa sahitya* (u sanskritskom obliku) nije svetska književnost, naravno, zato što je precizno značenje reči *sahitya*, kao što znate, „kolektivitet”, dok književnost upućuje na knjige. Gde ćete onda naći odgovore na ovakva pitanja?

Zato sam i rekla da ne treba da zanemarimo interese svetske književnosti, jer samoostvarenje deluje kao dobar cilj, ako proširite sopstvo tako da mogu da se uključe različiti jezici sveta. Ako shvatite da se „sopstvo” gradi u jeziku – i to je samoostvarenje. Ali hajde da ga nadomestimo brigama kakve sam upravo podelila s vama u ovom dugom odgovoru. Književno podrazumeva rasipničko trošenje. Zato toliko insistiram na tome. To vas neće dovesti do sistemskog kodiranja i zato sam vam pokazala one slike. Pa ako niste zadovoljni mojim odgovorom, nema problema, možemo još da razgovaramo.

Četvrto pitanje: Zovem se Nataša. Studentkinja sam osnovnih studija na programu svetske književnosti na Univerzitetu Sajmon Frejzer i primetila sam, naročito tokom panel-diskusije za studente osnovnih studija koju je ACLA prvi put organizovala ove godine, da većina akademskih institucija predaje veoma različite teorije, narative, prozu i poeziju. Pitam se da li je moguće smestiti u istu ravan akademske institucije u Severnoj Americi, odnosno postaviti iste uslove za njih? Šta vi mislite o tome?

Damroš: Velika stvar u vezi s raznovrsnošću sistema u Severnoj Americi jeste upravo to što je daleko raznovrsniji nego sistemi u većini zemalja. A mislim posebno da su programi komparativne književnosti najbolji kada su prilagođeni interesima i mogućnostima institucije, pa nijedan program ne radi niti treba da radi ono što rade ostali, i ta

raznolikost je daleko bolja nego ujednačavanje. U isto vreme, verujem da su uslovi danas daleko više jednaki nego ranije, u tom smislu što nije toliko izražena hegemonija nekolicine programa, kao što je nekad bio slučaj. Mislim da je to poželjno otvaranje, da to tako nazovemo, pre nego ujednačavanje programa i događaja kakav je ovaj susret koji je organizovala ACLA. Ne samo da ovih hiljadu i osamsto izlagača odražava izvanrednu raznolikost institucija u Severnoj Americi, nego verovatno ovde imamo ljude iz četrdeset različitih zemalja. To je neka vrsta izvanrednog otvaranja. Ono je upravo suprotno ujednačavanju, i reč je o otvaranju prema daleko većoj raznolikosti aktera nego što smo ranije vidali, što je jedna od najneverovatnijih stvari koje se danas dešavaju.

Spivak: Ona je govorila o finansiranju i onome što se predaje. Kad je reč o finansiranju, naravno da znate da u ovoj zemlji, u Kanadi, i u Sjedinjenim Državama, situacije nisu baš slične, ali u Sjedinjenim Državama, pošto imate privatne institucije, državne institucije, više škole i univerzitete s različitim fakultetima, među kojima su pojedini vodeći dok drugi nisu i tako dalje, bilo bi veoma teško razgovarati o finansiranju. Budžet Harvarda je veći od budžeta pojedinih zemalja Trećeg sveta...

Damroš: To je bilo pre krize...

Spivak: Da, da, čak i kad krizu uzmemo u obzir. Znači, ne raspravljamo se. Princeton je daleko manji od Kolumbije, a njegov budžet je nekim slučajem veći. Tako da čak i među velikanima... Mislim da je odgovor na vaše pitanje „ne”, i drago mi je što ste ga postavili, ali treba da razmotrimo zašto je to pitanje nemoguće. Znači, to je isto kao što priča o „otvaranju” zanemaruje te detalje. A treba o njima da govorimo. Zato sam se setila Marksove treće teze, postoji razlika između profesora i studenata. Nije reč o razlici u moći, nego sam ja sluga svojih studenata jer imam malo više iskustva od njih. Oni mogu nečemu da me nauče, ali mogu i ja njih nečemu da naučim. Na primer, o pitanju finansiranja.

Druga stvar bi bila predavati svuda isto gradivo. Verujem da ste to pitanje postavili iz najbolje namere, i drago mi je što ste ga postavili. Ali, ako sednete i razmislite o tome, možda je bolje da ne predaju svi isto, da biste mogli da odete u Arizonu da naučite nešto o Indijancima i da biste otišli u Midlberi da poradite na jezicima, tako da je malo raznovrsnosti bolje od uniformisanosti. To je dobro pitanje i možemo još da porazgovaramo o njemu sad kad mi je jasno na šta ste konkretno mislili. Hvala vam.

IZVORI:

Derrida, J. (1976). *O gramatologiji*. (Lj. Š. Premec, prev.). Sarajevo: Veselin Masleša.

Derida, Ž. (2007). *Odmetničke države (Dva ogleda o umu)*. (I. Milenković, prev.). Beograd: Centar za medije i komunikacije.

Friedrich, W. P. (1960). "On the Integrity of Our Planning". *The Teaching of World Literature*. (H. Block, ed.). Chapel Hill: University of North Carolina Press.

- Greene, T. et al. (1975). *Report on Professional Standards* (<http://www.umass.edu/complit/adanet/Greene.html>, 7. 10. 2011).
- Hirakawa, S. (1979). "Japanese Culture: Accommodation to Modern Times". *Yearbook of Comparative and General Literature* 28.
- Levin, H. et al. (1965). *Report on Professional Standards* (<http://www.umass.edu/complit/aclanet/Levin.html>, 7. 10. 2011).
- Nadeem, S. (2011). *Dead Ringers: How Outsourcing Is Changing the Way Indians Understand Themselves*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Niče, F. (1993). *S one strane dobra i zla. Genealogija moralna*. (G. Ernjaković, prev.). Beograd: Srpska književna zajednica.
- Spivak, G. C. (1992). "Teaching for the Times". *Journal of the Midwestern Modern Language Association*, 25 (1).
- Spivak, G. C. (2003). *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- Tagore, R. (2001). "World Literature". *Selected Writings on Literature and Language*. (S. Chakravorty, trans.). (S. Kumar Das, S. Chaudhuri, eds.). New Delhi: Oxford University Press.
- Weber, S. (2008). *Benjamins -abilities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

(S engleskog prevela Arijana Luburić Cvijanović)